

Культура як зброя і щит в умовах війни

Світлана Драбант

Щецинський університет, Щецин – Польща
svitlana.drabant18@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-7173-9462>

Kultura jako oręż i tarcza w warunkach wojny

Switłana Drabant

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin – Polska

STRESZCZENIE. Kultura jest ważnym elementem bezpieczeństwa narodowego. W historii można odnaleźć wiele przykładów tego, jak kultura funkcjonowała w warunkach wojny, a sztuka reinterpretowała dotychczasowe treści: poszukiwała na nowo humanizmu albo stawiała się częścią oporu. Dziś kultura ukraińska stanowi istotny element psychoterapii, albowiem naród ukraiński poddawany jest traumatycznym przeżyciom, co w konsekwencji wymaga określonej emocjonalnej rekompensaty, dialogu i wsparcia. Przedmiotem badań w niniejszym studium jest rozwój kultury ukraińskiej po pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę. Celem artykułu jest analiza aktualnego stanu kultury i sztuki w Ukrainie, ich roli w czasie wojny, zachowania i propagowania wartości narodowych. Dzięki temu z jednej strony rozwój ukraińskiej przestrzeni kulturowej ukierunkowany jest na jednostkę, jej potrzeby wewnętrzne, z drugiej zaś – realizowany jest swoisty „eksport” ukraińskich treści kulturowych, stanowiący silną promocję Ukrainy w świecie. Wskazane wyżej kwestie to nieodłączna część walki o ukraińską odrębność narodową i jej rozwój. Ponadto ukraińska sztuka współczesna występuje jako narzędzie oporu wobec rosyjskiej propagandy i polityki zapomnienia. Artyści przywracają i ożywiają zerwane więzi utracone w wyniku wojny i jej konsekwencji. Ważne jest wspieranie kreatywnych pomysłów, projektów i inicjatyw kulturalnych, bo to właśnie kultura prezentuje Ukrainę w świecie i jest swoistym przyczółkiem do zachowania tożsamości narodowej.

Słowa kluczowe: kultura ukraińska, humanizm, tożsamość ukraińska, sztuka współczesna, psychoterapia

Culture as a weapon and shield in war

Svitlana Drabant

University of Szczecin, Szczecin – Poland

ABSTRACT. Ukrainian culture is an important element of national security. History has many examples of how culture existed inseparably from wars, and at the same time, art reinterpreted current meanings: it sought out new aspects of humanism or became part of the confrontation. Today, Ukrainian culture is a significant element of psychotherapy, as we all go through the traumatic experience of dreadful news, living under the sound of sirens – all of which requires emotional compensation, dialogue, and support. The subject of this research is the development of Ukrainian culture after the full-scale invasion. The goal is to analyse the current state of culture and art in Ukraine, their role during wartime, and the preservation and promotion of our values, as it is crucial to develop the Ukrainian cultural space with a focus on people and their inner needs. On the other hand, the export of cultural content is a powerful promotion of Ukraine in the world. It is an inseparable part of our independence and growth. Contemporary art is also used as a tool of resistance against Russian propaganda and oblivion. Artists restore and revive broken connections that may be lost due to war and its consequences. It is important to support creative ideas, cultural projects, and initiatives because culture represents Ukraine to the world and serves as a platform for preserving our identity.

Keywords: Ukrainian culture, humanism, Ukrainian identity, contemporary art, psychotherapy

Російська повномасштабна агресія стала найбільшим випробуванням за весь час незалежності України. Але саме сьогодні формується нове, ще не осмислене сприйняття України у світі. Безперечно, українська культура заглиблена у війну, водночас вона є важливим елементом національної безпеки. Культура не тільки формує наш діалог з минулим, а й історичну пам'ять. Культура – це посланець душі, код нації і територія опору. Безперечно, війна стала своєрідним каталізатором культурних процесів. Сьогодні виокремлені нові напрямки діяльності, спрямовані на популяризацію та збереження української ідентичності.

З досить значної (близько 300) кількості визначень культури не витолоченим шаблонністю та стереотипністю є формулювання, яке запропонував Хосе Ортега-і-Гассет – іспанський філософ, поборник ідеї «життєвого розуму», згідно з якою справжня людська реальність «просвічується» розумом, зануреним у глибинні шари життя. Складно стисло і по суті означити те, що настільки розгалуження і охопне. Однак Хосе Ортега-і-Гассет зумів ухопити найважливіше:

Уся праця в царині культури – це інтерпретація-прояснення-пояснення чи екзегезис – життя. Життя – це вічний текст [...]. Культура – мистецтво, наука чи політика – це ко-

ментар, це той спосіб життя, в якому, заломлюючись саме в собі, воно отримує порядок і відшліфованість [Ортега-і-Гассет 2012:102].

Залежить од того, ХТО коментує, ЩО вибирається для коментаря, ЯК це робиться. Відповідно, створюється інформаційно-енергетичне поле, в парадигмі якого перебуватиме громадська свідомість. Культура як коментар до феномену Життя – це спосіб досягнути найважливіші – базові, сутнісні його прояви і зрозуміти фундаментальні принципи, на котрих Життя як універсальна структура (і національне існування як один з аспектів усезагального) тримається.

Культура – найтвердіший ґрунт для духу. Дух – той німб, світло, що створює навколо суб'єкта захисну оболонку, оберігаючи від токсичного впливу негативних сил, котрі так само потужні, як і Добро. Людина перебуває в постійній ситуації вибору і боротьби. ЩО вона вибере – залежить від багатьох факторів. Найвпливовіший і найдієвіший – культура. Саме вона забезпечить особистості розвиток її творчого, високоморального потенціалу, розкриє його.

Емоційно-інтелектуальне збудження, котре отримує людина внаслідок стимуляції свого мозку об'єктами культури, особливо мистецтва, розширює свідомість; звільняє від стереотипів і комплексів; викликає катарсисні переживання; збалансовує особу, гармонізує її з природою; генерує інсайти; формує смаки і відкриває шляхи до зростання та позитивних змін у плані формування людини вільної (від популярної, пересічної культури – до елітарної). „Вища краса, доступна розуму, невіддільна від добра, справедливості, істини”, – констатував Платон. Людина культурна, зі сформованими естетичними смаками не схильна чинити насильство, руйнувати, зазіхати на життя і свободу іншого, тим більше – цілого народу з власною культурною історією.

Війна як організоване масове вбивство взагалі не змогла б мати місця у світі, де повноцінно функціонують інституції культури, зосереджені на плеканні людини вільної і творчої. „Війна – справа надзвичайної ваги для держави, справа, що визначає життя і смерть, її необхідно вивчати, неабияк пильнуючи” [Сунь-Цзи 2015: 15]. Так розпочинається трактат *Мистецтво війни* давньокитайського генерала Сунь-Цзи (544 р. до н. е.). Війну потрібно вивчати як досвід – важкий кривавий досвід. Але ще важливіше – її запобігати. І тут наймогутніший засіб – культура.

У культурі чи не найбільше духовна місія прояснення-пояснення-інтерпретації належить мистецтву. Ступінь комунікування людини з культурними об'єктами, зокрема з мистецькими, визначає цивілізаційний рівень суспільства. Роль культури, зосібна мистецтва у всіх його формах, архіважлива у підтриманні соціальних стандартів у естетичній та політичній галузях. Ці стандарти завжди включали красу і мораль, були зорієнтовані на гуманні

цінності. Водночас змінилися культурні вектори. І хоча роль культури не можна окреслити якимось статистичними показниками, все ж це те, за що ми воюємо і те, через що ми воюємо. Відома історія про те, як під час Другої світової війни прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчилль відмовився від пропозиції одного з міністрів скоротити витрати на культуру заради оборони. „А за що ми тоді воюємо?” – запитав Черчилль. Ця історія доводить, що культура та мистецтво важливі навіть в умовах війни.

Процес якісних змін у свідомості людини, вивільнення від тотальної раціональності, що заповонила світ у XX–XXI століттях, важкий і довготривалий. Він має бути перманентним; ніщо, навіть війна не повинна його переривати. Швидше, навпаки, в такі кризові моменти історії, в часи загострення колективних патологій необхідно застосовувати найефективніші засоби, до яких і належить культура, зокрема, мистецтво слова як найдосконаліша, високоточна зброя.

Війна – катастрофа, спровокована людиною. Це – потужний викид різноманітних енергій. Серед них, як не парадоксально, енергія творча. Війна – катализатор. Хто є хто? Що є що? Де мистецтво, а де імітація, гра на авдиторію, експлуатація патріотизму заради ринкового, комерційного успіху? Війна оголює істину, включає механізми міфологічної потуги, виявляє велич або ж ницість. Війна увиразнює, урельєфнює. Вона вкотре показує, що мистецтво, особливо мистецтво слова, – це зброя і щит.

Мистецтво, зокрема мистецтво поезії, не тільки описує важкі досвіди й почуття людей, але й допомагає пережити та опанувати їх. Це теж елемент психотерапії. Як мантри чи молитви, вірші здатні впливати на наше самопочуття, заспокоювати та відволікати від тривоги. Література покликана допомогти людям покращити ментальне здоров'я.

„Україна зараз переживає складні часи, усі зусилля спрямовані на витіснення ворога з нашої території. Але менше з тим, дуже велику увагу потрібно приділяти й культурі, оскільки РФ намагається привласнити нашу історію та знищити нашу культуру” [Укрінформ 2023], – зазначив Леонід Чупрій, голова громадської організації „Демократичні ініціативи молоді”, доктор політичних наук, професор. Водночас Росія завжди намагатиметься приглушити наш голос на міжнародній арені, посилаючи так званих „хороших русских”, використовуючи так зване „вікно Овертона”. Саме цю технологію використовує Росія в антиукраїнській пропаганді.

Російські окупанти прагнуть знищити все українське, зокрема й національну самоідентичність. Крім того, вони намагаються стерти культурний код, руйнуючи архітектурні об'єкти, музеї, театри, пам'ять про видатних людей, розкрадають безцінні експонати. За словами Леоніда Чупрія, під час повномасштабної війни зазнали збитків 1624 об'єкти культурної інфраструктури, з яких майже третина (591 об'єкт) зруйновані [Укрінформ 2023]. З по-

чатку повномасштабного російського вторгнення в Україну були пошкоджені або знищені щонайменше 38 українських музеїв, у яких зберігалися півтора мільйона експонатів та художніх робіт [The Economist 2024]. Про це повідомляє „The Economist”, посилаючись на дані Міністерства культури та інформаційної політики України. Про це теж треба говорити у світі. Світ має знати, що ми воюємо з варварами, для яких немає нічого святого.

3 квітня 2024 року після чергової атаки на Дніпро з'явилися в мережі фото руїнації коледжу, дитячого садка та інших цивільних об'єктів. Вразив пост викладача української мови та літератури, філологині Лізи Yablunicvit, у якому вона наголосила, що „ненависті немає межі”, але попри все, вона й надалі розповідатиме дітям про дисидентів, борців за українську незалежність:

Я вчителька української мови, української та зарубіжної літератури. А це коледж, в якому я працюю. До війни неможливо звикнути, і вона ближче, ніж здається. Я багато можу написати і сказати, але сьогодні у мене немає слів. Одне знаю, що у ненависті немає межі. Росіяни знищують нас як націю. І я і надалі буду робити важливу роботу, виховуючи дітей, попри все. Буду надалі розповідати їм про дисидентів, борців за українську незалежність, політичних в'язнів, про Стуса, Симоненка, Курбаса, Світличного, Плюща та багатьох-багатьох інших. Бо знаєте, що в них спільне? Не те, що вони постраждали від репресій, а те, що вони не здалися і не зламалися. Ось що найголовніше [Відкритий 2024].

Ця історія облетіла соцмережі, але найголовніше – у ній прозвучала сильна українська ідея, яка мобілізує задля збереження української ідентичності. Сьогодні ми всі більшою чи меншою мірою мобілізовані війною і нам належить зробити так, щоб світ відчув потребу наших інтелектуальних та мистецьких впливів.

Ця війна, як і інші війни, починалася беззвучно. Пруський генерал Карл фон Клаузевіц колись сказав: „Війна є не чим іншим, як продовженням державної політики іншими засобами” [Клаузевіц: 1943: 11]. Війна в Росії була й залишається справою стратегічного значення. Як писала Ліна Костенко, „у кожної нації свої хвороби, у Росії – невиліковна”. Тому-то російські амбіції щодо України існували віддавна, адже

уся українська історія – це попередження війни, [...] історія про спроби Росії поглинути Україну, розчинити українців [...], ще з часів руйнування Батурина в 1708 році до знищених Ірпеня, Бучі, Маріуполя, Бородянки, Авдіївки і до сьогоднішнього дня. Ідея „руського міра” тривалий час будувалася саме на просуванні та популяризації „великої” російської культури, а сама ця культура є відображенням імперської суті. Окупації Криму та Донбасу теж передувала масована антиукраїнська пропаганда” [В'ятрович 2023: 256].

Водночас „сучасна російсько-українська війна є війною не тільки з путінською Росією, це війна за повний і остаточний розрив України з радянською / тоталітарною та імперською спадщиною” [Смолій 2022: 13]. Це війна не лише за свободу, а й за саме існування України й українців, війна за світогляд

й ідеї. Важливо втримати оту „тонку синьо-жовту лінію” і „високовольтну лінію духу”.

Головна ідея культури, літератури, україністики – ідея чину. Безперечно, війна змінила наше життя назавжди, змінила географію і світовідчуття, наш менталітет. Війна забрала деякі пазли з нашого життя, але ми навчилися боротися з емоційними стресами, справлятися з безліччю панічних атак і при цьому сповідувати світло, навчилися переосмислювати сенси, радіти простим речам, жити і читати по-іншому. Ми по-новому відкриваємо „романтику вітаїзму”, глибше розуміючи сенси Миколи Хвильового, невмирущість заповіді Мавки з драми Лесі Українки („Я в серці маю те, що не вмирає”), життєстійкість Івана Багряного, уроки Івана Франка, понадчасовість величі Тараса Шевченка. І сьогодні, у час випробувань, маємо популяризувати українську культуру, робити все можливе для світоглядної перемоги України, бо в цій війні переможе не тільки зброя, а й дух, культура і мова. Українська культура захоплює і має цивілізаційний вимір. Пам’ятаймо дороговкази Івана Франка: „Ми мусимо навчитися чути себе українцями [...] без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції” [Франко 1986: 401–409].

Будити національну свідомість, виховувати почуття гідності – це завдання, які ставила перед сучасниками Олена Теліга. Це дуже яскраво виражено в її блискучих публіцистичних виступах, як і в ліриці; особливо переконливо – у статті *Партачі життя*. Поетка декларувала:

Чим вищий п’єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз’яснювальне світло від цього символу – тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для своєї боротьби. І тому в мільйони рупорів мусимо кричати про наших героїв і на найвищих висотах різьбити їхні імена і чини, щоб у найдальших закутинах наших земель усім було видно незабутні постаті у весь їх величний зріст [Теліга 1977:105].

В історії минулого століття є чимало прикладів того, як культура існувала невіддільно від воєн, і водночас мистецтво переосмислювало поточні сенси: шукало наново гуманізм або ставало частиною протистояння. Існує чимало масштабних інформаційних проєктів, які привертали увагу до України. Сьогодні маємо закладати нове позитивне сприйняття України у світі. Українська культура в цій ситуації здобуває унікальну можливість: світ не лише зацікавлений у тому, відновити зруйноване війною, а й посилює увагу до нашої країни. Це означає, що з’явиться більше перекладів книг, більше уваги буде приділено українським митцям, дизайнерам, музикантам, танцівникам, художникам, журналістам. Треба дати можливість творити, навчатися і розвиватись українським дітям та молоді. Тут широке поле діяльності для всіх цивілізованих суспільств, приватних інституцій, самоврядних органів

та державних установ. У цьому сенсі культурні ініціативи не випадково асоціюють зі зброєю:

Коли розглядати культуру як зброю, нівелюються самі по собі критичні зауваження на кшталт „не на часі ця ваша культура під час війни”. Бо єдиний потужний антидот масованій російській пропаганді – це промоція у світі української культури як самодостатнього явища. Тобто потрібна боротьба не з наслідками, а причинами багаторічних успіхів російської пропаганди, яка заперечує та краде нашу багату спадщину [Вечірній Київ 2023].

Важливою є культурна дипломатія. Ідеться не лише про збереження наших культурних надбань, а й про просування культури України у світі. Звичайно, варто використовувати інноваційні інструменти, бо самих виставок, концертів, зустрічей замало. Наприклад, цікавий проєкт „Мурали сучасної України”. У його рамках разом із відомими українськими та іноземними митцями створено серію тематичних муралів у різних країнах світу та в Україні для популяризації української культури та головне – донесення українських сенсів до міжнародної спільноти.

Письменниця Галина Крук на відкритті поетичного фестивалю в Берліні озвучила думку: „Проти людини з автоматом метафори не працюють, жодна поезія не захищає. Нема місця поезії, коли ти кілька днів не відходиш від завалених підвалів багатоповерхівки і чуєш, як там під завалами кричать твої діти і внуки... Нам не до поезії... Мені шкода, що поезія не вбиває” [Твое Місто 2022]. Однак поезія як найвищий прояв культури таки вбиває. Вбиває обмеженість мислення, убогодухість, філістерство, патологічний прагматизм. Культура, мистецтво у всіх проявах і формах – зброя довготривалої дії і глибинного ураження. Вона працює на випередження.

В умовах наростання загрози життю повинні мобілізуватися і запускатися всі наявні ресурси і механізми, зв'язані з вірою у незникOME значення культури, в її принципову людяність. Джерела культуротворчої енергії не мають замулюватися. Це – єдиний спосіб уникнути Армагеддону. Досвід актуальної української культури, твори та публічні акції українських митців в умовах російсько-української війни вповні підтверджують цей висновок.

Список використаної літератури

- В'ятрович В.М., *Наша століття. Короткі нариси про довгу війну*, Харків: Ранок, 2023.
- Гавриш Л., *Культура як зброя*, [в:] Електронний ресурс: <https://vechirniy.kyiv.ua/blog/havrysh/1/>.
- Клаузевіц К., *Природа війни*, Харків: Vivat, 2018.
- Коптев О., *Вчителька української мови...*, [в:] Електронний ресурс: <https://opentv.media/ua/vchitelka-ukrayinskoyi-movi-pokazala-yak-viglydaye-yiyi-klas-pislya-raketnoyi-ataki-okupantiv-po-dnipru#>.

- Крук Г., *Проти людини з автоматом метафори не працюють або чому поезія не рятує*, [в:] Електронний ресурс: https://tvoemisto.tv/blogs/proty_lyudyny_z_avtomatom_metafory_ne_pratsyuyut_abo_chomu_poeziya_ne_ryatuie_133805.html.
- Культурні практики населення України під час війни. Презентація дослідження*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3781679-kulturni-praktiki-naselenna-ukraini-pid-cas-vijni-prezentacia-doslidzenna.html>.
- Ортега-і-Гассет Х., *Роздуми про Дона Кіхота*, пер. з ісп. Г. Верби, Київ: Дух і Літера, 2012.
- Смолій В.А., Ясь О.В., *Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму*, [в:] „Вісник Національної Академії наук України”, 2022, № 6, с. 3–16.
- Сунь-Цзи, *Мистецтво війни*, Львів: Видавництво Старого лева, 2016.
- Теліга О., *Партачі життя*, [в:] О. Теліга, *Збірник*, Детройт, Нью-Йорк, Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977.
- Франко І., *Одвертий лист до галицької української молодіжі*, [в:] І. Франко, *Зібрання творів у 50-ти т.*, т. 45, Київ: Наукова думка, 1986, с. 401–409.
- Inside the hunt for Ukraine's stolen art*, [в:] „The Economist”, електронний ресурс: https://www.economist.com/culture/2024/01/05/inside-the-hunt-for-ukraines-stolen-art?utm_medium=social-media.content.np&utm_source=twitter&utm_campaign=editorial-social&utm_content=discovery.content.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Viatrovych V.M., *Nasha stolitnia. Korotki narysy pro dovhu viinu [Our centenary. Short essays about the long war]*, Kharkiv: Ranok, 2023.
- Havrysh L., *Kultura yak zbroia [Culture as a weapon]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://vechirniy.kyiv.ua/blog/havrysh/1/>.
- Klauzevits K., *Pryroda viiny [The nature of war]*, Kharkiv: Vivat, 2018.
- Koptiev O., *Vchytelka ukrainskoi movy... [Ukrainian language teacher]*, [v:] Elektronnyi resurs: [https://opentv.media/ua/vchitelka-ukrayinskoyi-movi-pokazala-yak-viglyadaye-yiyi-klas-pislya-raketnoyi-ataki-okupantiv-po-dnipru# \(13.05.2024\)](https://opentv.media/ua/vchitelka-ukrayinskoyi-movi-pokazala-yak-viglyadaye-yiyi-klas-pislya-raketnoyi-ataki-okupantiv-po-dnipru# (13.05.2024)).
- Kruk H., *Proty liudyny z avtomatom metafory ne pratsiuiut, abo Chomu poeziia ne riatuie [Metaphors do not work against a person with a machine gun...]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://tvoemisto.tv/blogs/proty_lyudyny_z_avtomatom_metafory_ne_pratsyuyut_abo_chomu_poeziya_ne_ryatuie_133805.html (21.05.2024).
- Kulturni praktyky naselennia Ukrainy pid chas viiny. Prezentsiia doslidzhennia [Cultural practices of the population of Ukraine during the war. Research presentation]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3781679-kulturni-praktiki-naselenna-ukraini-pid-cas-vijni-prezentacia-doslidzenna.html>.
- Ortega-i-Gasset Kh., *Rozdumy pro Dona Kikhota [Reflections about Don Quixote]*, per. H. Verba, Kyiv: Dukh i Litera, 2012.
- Smolii V.A., Yas O.V., *Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli postkolonializmu [The contemporary Russian-Ukrainian war in the light of postcolonialism]*, [v:] „Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy”, 2022, no. 6, s. 3–16.

Sun-Tszy, *Mystetstvo viiny* [*Art of war*], Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2016.

Teliha O., *Partachi zhyttia* [*Destroyers of life*], [v:] O. Teliha, *Zbirnyk*, Detroit–New York, Paris: Vydannia Ukrainskoho Zolotoho Khresta v ZSA, 1977.

Franko I., *Odvertyi lyst do halytskoi ukrainskoi molodezhi* [*Open letter to the Galician youth*], [v:] I. Franko *Zibrannia tvoriv u 50-ty t.*, t. 45, Kyiv: Naukova dumka, 1986, s. 401–409.

Inside the hunt for Ukraine's stolen art, [v:] „The Economist”, elektronnyj resurs: https://www.economist.com/culture/2024/01/05/inside-the-hunt-for-ukraines-stolen-art?utm_medium=social-media.content.np&utm_source=twitter&utm_campaign=editorial-social&utm_content=discovery.content.